

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

The birth of modern belief. Faith and judgment from the Middle Ages to the Enlightenment by Ethan Shagan (book review)

de Boer, D.R.

Publication date

2020

Document Version

Final published version

Published in

Tijdschrift voor Geschiedenis

License

CC BY-NC-ND

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

de Boer, D. R. (2020). The birth of modern belief. Faith and judgment from the Middle Ages to the Enlightenment by Ethan Shagan (book review). *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 133(1), 138-140.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

des te groter zijn geweest op het dagelijkse handelen van de toeschouwers – ook politiek gezien. Oomen-Delhaye blijft steken bij de constatering dat de eis van natuurlijkheid en het natuurrecht in de politiek zich in belangrijke mate tot elkaar verhouden.

In een laatste stap laat de auteur zien hoe het theater dan wél model kon staan voor de politiek, en dan niet alleen via de verhalen uit het verleden die verbeeld werden, maar ook wat betreft de inrichting van de debatzaal op het Binnenhof

als een theater. Voor politici waren in het bijzonder ook de retorische technieken die acteurs hanteerden voor de vertolking van de Romeins-republikeinse helden tot voorbeeld – vaak zelfs het enige voorbeeld. Het is jammer dat de hele analyse vaak omslachtig is opgeschreven. Desalniettemin laat Oomen-Delhaye in haar studie zien dat in de achttiende eeuw de politiek werkte als theater en het theater als politiek.

Tim Vergeer, Universiteit Leiden

Ethan H. Shagan, *The birth of modern belief. Faith and judgment from the Middle Ages to the Enlightenment* (Princeton University Press; Princeton, 2018) 408 p., ill., £30,- ISBN 9780691174747

Over geloof valt niet te twisten

In 2017 pakte Duitsland groots uit om het vijfhonderjarig jubileum van Luthers 95 stellingen te vieren. Publieke omroep ZDF herdacht het begin van de Reformatie met een avondvullende live-uitzending. Waarom was Luther ook nu nog belangrijk? Volgens de presentator had de reformator een fundamentele boodschap achtergelaten: 'durf zelf te denken!' – tevens het officiële motto van het *Luther-Jahr*. Het is onwaarschijnlijk dat Luther zich had kunnen vinden in deze samenvatting van zijn protest. Het idee dat geloof op iemands eigen, autonome oordeel gestoeld is of hoort te zijn is bij uitstek modern, zo laat Ethan Shagan zien in zijn derde boek. *The birth of modern belief: faith and judgment from the Middle Ages to the Enlightenment* is een indrukwekkend betoog over hoe geloof deze vorm aannam in het Westen en waarom de Reformatie niet dat moderne geloof bracht, maar onbedoeld uitlokte.

Omdat het gros van de kerkhistorici zich als christen identificeert is geloof lang als historisch onveranderlijke categorie onderzocht, zo stelt Shagan. Het idee dat premoderne vormen van geloof fundamenteel zouden verschillen van geloof vandaag de dag doet immers potentieel afbreuk aan de transcendente en tijdloze claims van de kerk. Een andere groep historici houdt zich vooral bezig met specifieke geloofssystemen en de afname van geloof in het Westen. Ook zij beschouwen geloof impliciet als een 'lege container die erop wacht met inhoud gevuld te worden' (p. 11). *The birth of modern belief* verlegt daarom de focus van *waarin* mensen geloofden naar *hoe* zij geloofden. Shagan onderscheidt een middeleeuwse, een confessionele, en een moderne 'hoofd-vorm' van geloof. Middeleeuwse theologen stelden zichzelf ten doel te ontwarren hoe het geloof van christenen zich

verhield tot andere vormen van kennis. Leidde geloof tot begrip, of andersom? Beide, betoogde Augustinus. Wat was zekerder, geloof of aantoonbare wereldlijke kennis? Het eerste, besloot Thomas van Aquino; het was immers ingegeven door de perfecte autoriteit. Theorieën liepen uiteen, maar verschillende perspectieven werden doorgaans benaderd als complementair in plaats van tegenstrijdig. In het ogenschijnlijk verenigd christendom van de middeleeuwen werd geloof beschouwd als inclusief en alomtegenwoordig. Ongehoof was de uitzondering.

De Reformatie zette dit idee op zijn kop. Luther en Calvijn preekten dat het ware geloof was voorbehouden aan een kleine groep uitverkorenen in een wereld vol ongelovigen. Alleen zij die de juiste doctrines kenden en aanvaardden, en er bovendien absoluut in vertrouwden dat Gods belofte voor hen bestemd was, waren ware christenen. Katholieke reformatoren maakten geloof eveneens exclusief en afhankelijk van indoctrinatie. Absolute gehoorzaamheid aan en vertrouwen in de onfeilbare kerk werd een voorwaarde voor geloof, en leken moesten weten wat zij leerde. Volgens Shagan maakte het exclusieve confessionalisme van de Reformatie en de Contrareformatie het geloof op den duur zo ondraaglijk voor vroegmoderne christenen dat het onder zijn eigen gewicht bezweek. Zeventiende-eeuwse dissidenten in de marge van de heersende confessies ontketenden allengs een revolutie toen zij (geschied)wetenschappelijke werktuigen, waaronder probabiliteit, bewijsvoering en bronnenkritiek, begonnen los te laten op hun religie. Geloof zou net als andere vormen van kennis voortkomen uit een rationale afweging van bewijs. Verlichtingsdenkers braken de epistemologische

muren verder af door wetenschappelijke kennis tot een vorm van probabilistisch geloof te reduceren. Getransformeerd tot het 'soevereine oordeel' van het individu nam geloof in de moderne tijd niet af, maar waaierte het uit naar alle mogelijke soorten kennis, aldus de auteur. Het laatste hoofdstuk laat vervolgens zien hoe dit moderne geloof ook toepasbaar werd op de menselijke creatie. Deze laatste stap maakte het mogelijk dat we tegenwoordig geloven in mensenrechten, de EU, of 'in een God die niet bestaat', zoals de atheïstische dominee Klaas Hendrikse het verwoordde.

The birth of modern belief is bij uitstek intellectuele geschiedschrijving. Shagan vertelt zijn verhaal aan de hand van een duizelingwekkend aantal theologen, wetenschappers en andere (voornamelijk grote) denkers die geloof als een 'intellectueel probleem' benaderden. Voor een boek over *longue durée*-veranderingen is dit goed te verdedigen, maar het leidt soms ook tot verwarring. Zo wordt het verschil tussen *wat* men geloofde en *hoe* men geloofde gaandeweg het boek minder duidelijk en daarmee ook de kritiek op eerdere generaties godsdiensthistorici. Bovendien springen je gedachten als lezer onherroepelijk naar het 'dagelijks' geloof waarvan Shagan ons welbewust wegvoert. Draaide geloof onder zestiende-eeuwse katholieken echt om absoluut vertrouwen, of was dat vooral wat theologen hen voorschreven? Is het geleefde geloof van een Nederlandse kerkganger anno 2020 werkelijk vergelijkbaar met het geloof van zijn atheïstische buurman in mensenrechten? Is een wederzijds gerespecteerd 'soverein oordeel' niet een normatieve definitie van modern geloof die weinig zegt over werkelijke beleving? Deze vragen

kunnen maar deels door historici worden beantwoord. De nadruk op veranderlijkheid doet de lezer herhaaldelijk smeken om een historische reflectie op psychologisch en neurologisch onderzoek naar geloof, zoals gangbaar onder historici van emotie. Dit is echter eerder een goed dan een slecht teken. Middels de vervreemdende overpeinzingen van premoderne theologen dwingt Shagan de lezer al gauw tot zelfreflectie: hoe geloof ik en wat

betekent dat? *The birth of modern belief* levert zodoende bijzonder prikkelend cursusmateriaal voor (gevorderde) studenten geschiedenis, godsdienstwetenschappen en theologie. En ook de theologe die het Luthermotto 'zelf denken' verzong, zou er goed aan doen dit boek eens aandachtig te lezen.

David de Boer, Universiteit van Amsterdam

Dorothee Sturkenboom, *De ballen van de koopman. Mannelijkheid en Nederlandse identiteit in de tijd van de Republiek* (Sterck en De Vreese; Gorredijk, 2019) 498 p., €35,00 ISBN 9789056155063

Een tegengif voor brulboeien

Sinds de jaren 1990 en de verbreding van vrouwengeschiedenis naar gendergeschiedenis roepen onderzoekers op om niet alleen verschillen tussen mannen en vrouwen te belichten, maar ook aandacht te hebben voor de verschillen binnen normen en praktijken van mannelijkheid. Dat leidde recent onder meer tot fascinerende historische studies naar de band tussen mannelijkheid en religie, mannelijke emoties en mannelijkheid in de rechtbank. Tot dusver werd er echter nog relatief weinig aandacht besteed aan de rol van mannelijkheid in nationale beeldvorming. Aan die lacune komt Dorothee Sturkenboom tegemoet met *De ballen van de koopman*. Ze onderzoekt hoe de specifieke mannelijke stijl van de Nederlandse koopman een invloed heeft gehad op de Nederlandse identiteit en op de beeldvorming over de Nederlandse Republiek in het buitenland.

Sturkenboom maakte eerder naam met *Spectators van hartstocht* (1998),

over spectatoriale tijdschriften, gender en emoties in de achttiende-eeuwse Republiek. Met dat boek was ze een van de pioniers van de emotiegeschiedenis in Nederland. Misschien net omdat ze er al eerder veel over publiceerde, komen emoties verrassend weinig in beeld in haar nieuwe onderzoek naar mannelijkheid en nationale identiteit. Dat onderzoek komt voort uit een in 2003 gestart VENI-project over de koopman als drager van de Nederlandse identiteit.

Het uitgangspunt van Sturkenbooms studie is dat mannelijkheid een cruciaal, maar vaak onzichtbaar onderdeel is van nationale identiteiten. Als we het over nationale identiteit hebben, gaat het maar al te vaak impliciet ook over mannelijke identiteit. De identiteit van de Nederlandse Republiek als handelsnatie was in de vroegmoderne tijd dan ook sterk verweven met ideeën over mannelijke eer en over de verschillende stijlen van mannelijkheid. Die verwevenheid onderzocht